

Wstępne zasady pisowni śląskiej
przyjęte na spotkaniu w Cieszynie w dn. 10 sierpnia 2009 r.
przez zespół do standaryzacji pod kierownictwem prof. J. Tambor

Ogólne zasady teoretyczne kodyfikacji pisowni:

- A) zachowanie ortograficznych przyzwyczajęń polskich i – co się z tym wiąże – ograniczenie do minimum nowych liter
B) trzymanie się reguł i zasad – nieszukanie wszelkich wyjątków i archaizmów – jeśli na dużym obszarze Górnego Śląska wymawia się zgodnie z ogólniejszą regułą, a na małych obszarach występują pewne od niej odstępstwa, wybiera się wymowę (a wraz z tym zapis) zgodny z ową ogólną regułą.

W zasadach pisowni trzeba się zdecydować na dwie właściwie sprzeczne tendencje, które jednakże trzeba starać się godzić:

- a) wybór cech, więc i sposobów zapisu charakterystycznych dla Śląska, wyróżniających Śląsk; takich, które są wskazywane, wymieniane jako charakterystyczne przez wielu badaczy, dialektologów (do takich należałoby m.in. uproszczenie grup spółgłoskowych z drugim elementem „ł” przed samogłoskami tylnymi:
Śląsk środkowy „Zanik ł po spółgłosce a przed samogłoską tylną: *chop, cowiek, p^wakać*, co zresztą jest zjawiskiem znanym na całym Śląsku północnym po Łędziny, Gliwice, Koźle, okolice Głogówka na lewym brzegu Odry, np. do Wrocławia...” (Bąk 416)
„wymowa grup spółgłoskowych z ł (redukcja ł): *gowa, gupi, chop, tuste wosy*” (Cząstka-Szymon, Synowiec, 12)
- b) wybór cech i sposobów zapisu, które pozwalają na łatwiejszą identyfikację wyrazu poprzez ciągłość historyczną zapisu: np. „rz”, np. „strz”: *strzimać*, choć budzi wątpliwości swym wyglądem np. wyraz *strzewiki* – dlatego też w tworzonych później słownikach pisownia *szczewiki* zostanie uwzględniona jako równorzędna z pokazaną w elementarzu pisownią *strzewiki*;
[Na części Śląska nie doszło poza tym do uproszczenia: *strz > szcz, zdrz > źdź*, więc wymowa jest bliska pisowni: *strzewiki, trześnia, strzylać, zdrzōdło, ujzdrzeć*; pisownia uświadamia etymologię i pewne zjawisko fonetyczne; oczywiście, wymowa uproszczona wszędzie tam, gdzie obowiązuje, jest zalecana]

Przyjęte rozwiązania szczegółowe:

I Dodatkowe litery w alfabecie śląskim:

1. *ō* – na oznaczenie dźwięku nazywanego „o” pochylone, czyli dźwięku pośredniego w swojej barwie między [o] oraz [u], który w większości jest kontynuacją historycznego „o” długiego (czyli tam, gdzie w języku ogólnopolskim występuje litera *ó*), zdarza się jednak także w miejscach, w których ogólna polszczyzna stosuje zapis *u* – czasem zresztą w wyniku ortograficznej zmiany historycznej: *kluski, buty*)
2. *ô* – na oznaczenie nagłosowego (początkowego) „o”, które może być (bardzo często jest) labializowane, tzn. poprzedzone protetyczną głoską [ɸ] – labializacja nagłosowego „o” nie jest w śląszczyźnie obligatoryjna, może wystąpić, ale nie musi; nawet u tej samej osoby mogą występować formy labializowane i nie, np. *ojciec* i *łojciec, oko* i *łoko, okno* i *łokno* itd.; przyjęcie osobnej litery na oznaczenie tych pozycji wyrazowych daje podwójną korzyść: a)

pozwała odczytywać te miejsca w zależności od przyzwyczajzeń mówiącego, b) ułatwia układanie słowników: słowa z nagłosowym *o* podlegającym labializacji znajdują się w nim tylko raz, nie trzeba ich umieszczać w słowniku dwukrotnie (litery *o* oraz *ł* są bardzo od siebie oddalone)

UWAGA: przyznaje się pierwszeństwo oznaczaniu labializacji na początku wyrazu (w nagłosie) przed oznaczeniem „o” pochylonego; wydaje się bowiem, że zwężenie artykulacji *o* w nagłosie następuje prawie wyłącznie przed spółgłoskami sonornymi, które także w polszczyźnie silnie wpływały na zwężenie artykulacji samogłosek, jest to więc sposób wymowy dość naturalnych w tych pozycjach u osób, które (nawet częściowo) opanowały sposób wymowy pochylonego „o” i jego bardzo wysoką frekwencję w śląszczyźnie

3. oznaczanie w tworzonym elementarzu za pomocą „*ǫ*” miejsc, w których występuje „a” pochylone – głoska (w pewnym, aczkolwiek dopuszczalnym, uproszczeniu rzecz ujmując) na Górnym Śląsku (przemysłowym) oraz na Śląsku Cieszyńskim wymawiana jako „o”, na Śląsku Opolskim wymawiana jako dyftong „oł” (opolski dyftong „oł” zaznaczamy przez *ǫ* (o z łuczkiem) – na terenach bezdyftongicznych można pisać bez tego łuczka: jest to dopuszczalny i traktowany jako równorzędny wariant zapisu w każdej publikacji poza terenami dyftongicznymi czy też po prostu możliwy do stosowania przez autorów używających śląszczyzny bezdyftongicznej): *gǫdać* : *godać*

UWAGA: w niektórych pozycjach – szczególnie przed spółgłoskami nosowymi „a” pochylone jest wymawiane z większym stopniem zwężenia artykulacji, a więc jako głoska wyższa niż [o], czyli jako „o” pochylone – w tych miejscach – zgodnie z faktyczną wymową – zapisywane jest także *ō*

II Sposób zapisu pewnych połączeń głoskowych:

1. w miejscach, w których w języku polskim występuje *rz* (czyli pozostałość prasłowiańskiego „r” miękkiego) w śląszczyźnie także zapisujemy *rz*; w szczególności dotyczy to także połączeń: *trz*, *strz*, *drz*, *zdrz* – pomimo tego, że w tych sytuacjach w wymowie następuje prawie obligatoryjne uproszczenie: [ščeviki], [ščylać], [ždžadło]; taki zapis, czyli: *strzewiki*, *strzylać*, *zdrzadło*, *trzina*, *trzidziści*, *trzi* pozwala zachować ciągłość historyczną (z uwzględnieniem dopuszczalnych równorzędnych obocznych form zapisu w późniejszych słownikach, typu: *szczewiki*)

2. nie zapisujemy mazurzenia (ale na terenach mazurzących każdy może czytać, a nawet powinien z mazurzeniem)

UWAGA: w regionalnych publikacjach (nienormatywnych: elementarze ogólnośląskie itp.) mazurzenie może być zaznaczana

3. labializacja – zaznaczana jest odpowiednią literą w każdym miejscu, gdzie można się jej spodziewać

4. uproszczenie grup spółgłoskowych (szczególnie na początku wyrazu), których drugim elementem jest *ł* – wypadnięcie owego drugiego elementu *ł* – *gowa*, *chop*, *za bozna*, *tuste*

UWAGA: regionalnie tam, gdzie panuje wymowa ze spółgłoską *ł*, będzie ona także występować w zapisie: *głowa*, *chłop*, *thuste*

5. usunięcie *ł* w grupach spółgłoskowych wygłosowych (gdy jest ono morfologicznym wyznacznikiem czasu przeszłego w języku polskim) – Ø morfologiczne w 3. osobie liczby pojedynczej rodzaju męskiego w czasie przeszłym jest wykładnikiem trzech kategorii: a) jako

wyznacznik czasu przeszłego, b) jako wyznacznik rodzaju męskiego, c) końcówka osobowa; tym samym w 1. os. zapisujemy formy: *znodech, prziniōsech, prziniōszech*, a w 2. os. formy: *znodeś, prziniōsześ*

6. połączenia *ke, ge* piszemy bez elementu graficznego *i*, czyli do zapisu wybiera się wymowę twardą, a mówić można w zależności od zwyczaju;

w przypadku końcówek przymiotnikowych, w których pojawia się „e” pochylone, możliwe są dwa typy wymowy, a więc i dwa typy zapisu:

- a) *-yj, -ygo, -ymu*, wtedy w zapisie przed końcówką występuje litera *i*: *-kiyj, -giyj, -kiygo, -giygo, -kiymu, -giymu* (*polskiyj, polskiygo, drogiymu*)
- b) *-ij, -igo, -imu*: *polskij, polskigo, drugimu*

7. zakończenia: *-yj / -ij* (*ślōnskiyj, daliyj, przodziyj, piyrszyj*) nie ulegają w zapisie uproszczeniu, czyli nie tracą litery *j*, choć w wymowie jest to możliwa oboczna wymowa

8. nosówki rozłożone z wyjątkiem odpowiednika ogólnopolskiego „ę” na końcu –

8.1. rozkład przed spółgłoskami zwartymi i zwarto-szczelinowymi taki sam, jak w polszczyźnie, czyli:

a) *-om-, -em-* przed wargowymi (wymowa i zapis)

b) *-on-, -en-* przed przedniojęzykowymi (zębowymi i dźwięcznymi) i tylnojęzykowymi (w tym drugim przypadku jako graficzny odpowiednik [ŋ])

c) *-oń-, -eń-* przed środkowojęzykowymi;

8.2. z kolei przed szczelinowymi zapis odzwierciedla nosowość konsonantyczną, czyli *-on-, -en-* (*Ślōnzok, Ślōnsk, mynża*),

8.3. w wygłosie *-ōm* jako odpowiednik ogólnopolskiego grafemu *-ą*

9. odpowiedniki ogólnopolskiego grafemu *-ę* w wygłosie mają trzy realizacje fonetyczne zdecydowanie różniące się w trzech podstawowych regionach Śląska, niedające się pogodzić w jednym typie zapisu – zostają więc przyjęte trzy sposoby zapisu:

a) na Górnym Śląsku przemysłowym (w katowickim) *-a*,

b) na Śląsku Opolskim *a* z tyldą,

c) w cieszyńskim w czasownikach w 1. osobie *-ym*, w bierniku *-e*

10. wstawne *d* i *t* w formach historycznie uprawnionych – *zdrzadło* i *strzoda*

11. przedrostek stopnia najwyższego przymiotników i przysłówków w postaci *noj-*: *nojlepszy, nojgryfnij*

UWAGA:

a) możliwa jest jego wymowa z dyftongiem i w związku z tym zapisem odpowiednim: *nō-, nōlepszy, nōgryfnij*

b) możliwa jest jego wymowa z samogłoską *-e-*: *nej-: nejlepszy, nejgryfnij*

Oba te regionalne typy wymowy i zapisu uważane są za równorzędne i mogą być używane na terenach, na których taka wymowa występuje. W niektórych regionach będą one nawet przeważające lub jedyne.

12. w 1. os. liczby pojedynczej czasu przeszłego występuje (na wzór dawnego aorystu) końcówka *-ch* (ruchoma): *godalach, godolech / godolch / joch godoł / jozech godoł / godolzech*

13. samogłoska kończąca temat czasu przeszłego (odpowiednik ogólnopolskiego *-y/-i-*) może być zapisywana zgodnie z przeważającym u danej osoby/w danym regionie sposobem wymowy:

a) *ō*: *bōł, bōła, bōły; robiōł, robiōła, robiōły*

b) *y-*: *był, była, były; robił, robiła, robiły*

UWAGA: regionalnie możliwa jest wymowa i tym samym zapis w tych pozycjach *-i-* po spółgłoskach miękkich: *robił, robiła, robiły*

14. usunięcie (w stosunku do stanu ogólnopolskiego) w zapisie *-ć* jako wyznacznika bezokolicznika po *ś-*, *ź-*: *włyź, niyś, kraś*; tym samym dla tematów samogłoskowych wykładnikiem morfologicznym bezokolicznika jest *-ć*: *godać, pracć, kitnōńć*, a dla tematów spółgłoskowych, czyli zakończonych na *ś-*, *ź-* wykładnikiem morfologicznym bezokolicznika jest *Ø*: *włyź, niyś, kraś*; są też – oczywiście – bezokoliczniki o innych zakończeniach, np. *pōmōż (moga ci pōmōż)*

Zasady dotyczące pisowni germanizmów:

Germanizmy to niezbywalna część etnolektu górnośląskiego na każdym poziomie języka: fonetycznym, morfologicznym, składniowym, leksykalnym. Ze względu na ich pochodzenie, czasem uświadamiane przez mówiących, a czasem nie, należy ustalić jednolite sposoby zapisu. W związku z tym, że ogólnie przyjęto zasadę, by nie odstępować od ogólnopolskich reguł i przyzwyczajzeń ortograficznych, stosowne byłoby i w tym przypadku te normy zastosować. Przyjmuje się wobec tego następujące rozwiązania szczegółowe zgodne z wymową w śląszczyźnie:

1. litera *u* w miejscu drugiego segmentu niemieckiego dyftongu, jako odpowiednik drugiego elementu niemieckiej grupy grafemów *au*: jak w polskich wyrazach obcego pochodzenia typu *auto, Australia: ausdruk, ausgus, autobana*

2. brak w ortografii śląskiej niemego „h” przed spółgłoską wydłużającą wymowę poprzedniej samogłoski: *autobana, bana, banka, na banhofie*

3. zapis litery *z* na oznaczenie głoski [z], nawet gdy w źródłowym haśle niemieckim występuje litera *s*: *szlagzana*, z zachowaniem jednak zapisu *aus-* w funkcji prefiksoidu: *ausdruk*,

4. zapis litery *c* na oznaczenie głoski [c], nawet gdy w źródłowym haśle niemieckim występuje litera *z*: *cug, ancug*

5. zapis dwuznaku *sz* w miejscu źródłowego *sch*: *szlagzana, szlauch*

UWAGA: w nawiązaniu do tej zasady i do rozszerzania się wymowy *sz* przed spółgłoskami także w wyrazach nieniemieckiego pochodzenia przyjmuje się możliwości zapisów wariantywnych: za równorzędne uważa się możliwości zapisu *s* i *sz* przed spółgłoskami w germanizmach i w niektórych innych wyrazach, także we współczesnych zapożyczeniach: *skarbnik / szkarbnik, snikers / sznikers, stympel / sztympel*

6. zapis połączenia literowego *aj* w miejscu źródłowego niemieckiego *ei*: *ajerkuchy, ajerkoniak, majzel*

7. zapis *oj* w miejscu niemieckiego *eu* w wyrazach typu: *Ojgyn*

Drugim etapem prac powinno być sformułowanie zasad ortofonicznych, które pokażą: a) obligatoryjną, b) dopuszczalną, c) wariantywną, d) regionalną wymowę.